

Lliçó inaugural

Traducció, innovació cultural i redreçament nacional

RAMON PINYOL I TORRENTS

«Les traduccions han tingut, ja des dels orígens, un paper important per a la fixació de l'idioma, la difusió de la cultura, l'estímul de la creació indígena, la solució entre el desequilibri plantejat per la demanda d'un públic de nivells culturals —i adquisitius— remarcables i una producció original que, per raons demogràfiques, ha estat més aviat limitada.» Aquestes paraules, amb les quals encapçalava Joaquim Molas l'entrada «Traduccions» en el *Diccionari de la literatura catalana* publicat el 1979 per Edicions 62, em semblen una síntesi precisa i rodona del significat que la traducció, literària i no literària, ha tingut i té per a la nostra cultura.

Si en els països anglosaxons, en conjunt, la publicació de traduccions representa un percentatge ínfim comparada amb la producció original, en els països europeus, excloses, és clar, la Gran Bretanya i Irlanda, la traducció suma, en canvi, una quantitat notòria de títols. No és tracta, deixem-ho clar, que els EUA, el Regne Unit i l'antiga Commonwealth tinguin més i millors escriptors que la resta de literatures del món: és, més senzillament, una qüestió cultural, explicable no només per raons d'hegemonia política i econòmica, sinó també per raons històriques. Pensem, per exemple, en la importància de les traduccions del grec en la consolidació de la literatura llatina. O en el fet que siguin traduccions del llatí molts dels primers testimonis escrits de llengües com el català (les *Homilies d'Organyà* i el *Forum Iudicum*), el castellà i el basc, en el mateix document (les *Glosas Emilianenses*) i el francès (els *Juraments d'Estrasburg*).¹

Catalunya, tan sovint acusada de tancar-se en ella mateixa —i precisament per aquells que «desprecian cuanto ignoran», per dir-ho amb el vers d'Antonio Machado—, ha estat al llarg de la seva història molt interessada per la traducció i, doncs, ha practicat amb escreix «la circulació de les idees», que és, com deia Mme. de Staël en un text clàssic de la traductologia, «de totes les formes de comerç, la que té avantatges més notables».²

1. Sobre el valor fundacional de les traduccions, veg. Henri van Hoof, *Histoire de la traduction en Occident*. París/Lo-vaina:Duculot, 1991.

2. «De l'esprit des traductions», recollit en versió bilingüe dins E. Gallén, M. Llanas, M. Ortín, R. Pinyol i Torrents i P. Quer, *L'art de traduir. Reflexions sobre la traducció al llarg de la història* (Vic: Eumo Editorial/Fac. de Traducció de la UPF/Dept. de Traducció de la UAB/Fac. de Ciències Humanes, Traducció i Documentació de la UVic, 2000), p.300-307.

La riquesa literària d'un poble no s'acaba en els seus escriptors clàssics i contemporanis, sinó que s'estén també a aquells autors estrangers importats que conformen la nostra visió del món, des d'Homer a Shakespeare, de Dante a Goethe, de Poe a Baudelaire. Aquest fet, que sembla evident, no sempre es reflecteix adequadament a les històries de la cultura ni a les històries de les literatures nacionals. I és que, en general, la història de les traduccions és per fer gairebé a tot arreu. En els darrers 15 o 20 anys, sobretot per raó d'haver assolit els estudis de traducció i interpretació l'estatus universitari, en el nostre país s'ha generat recerca en aquest camp i, encara que de manera exigua, s'han fet alguns avenços. No sempre, tanmateix, el problema és el coneixement insuficient, perquè hi ha èpoques i aspectes que ja els filòlegs fa moltes dècades que coneixen. Així, des de començament del segle XX, els nostres medievalistes han inclòs les traduccions, o determinades traduccions, entre les obres «clàssiques» dels escriptors catalans de l'època,³ com ara la versió de la *Divina Comèdia*, feta pel vigatà Andreu Febrer, la primera en vers a una llengua europea d'aquesta obra de Dante. De fet, per exemple, el catàleg de la col·lecció «Els Nostres Clàssics», de l'Editorial Barcino, conté aquesta traducció i altres de medievals. Fa molt poc temps, per contra, que els historiadors de la llengua han començat a incorporar les traduccions catalanes medievals als seus estudis, que ja mostren resultats d'un alt interès.⁴ Una part significativa d'aquestes traduccions, així com moltes obres catalanes originals, van ésser traduïdes al seu torn al castellà,⁵ cosa ben coneguda dels especialistes, però que incomprendiblement gairebé no es reflecteix a les històries de la literatura castellana. I això que, ai las!, una colla d'aspectes de la cultura castellana d'aquesta època s'expliquen justament per la influència que hi va exercir la literatura catalana, la qual, a més, hi va fer de medidora cultural amb les seves traduccions d'autors llatins, francesos i italians. (I cal recordar que el paper de pont entre Europa i Castella s'exerceix no sols a l'època medieval, sinó també en la contemporània). Suposo que és per això, passeu-me la ingenuïtat, que calen els anomenats «decrets d'humanitats».

Deixem-ho i reprenem el fil del nostre tema, que no és altre que el paper significatiu que ha tingut la traducció en la nostra història com a factor d'innovació cultural i literària. És per això que la trobem en lloc destacat en els moments de recuperació i de reconstrucció nacional més intensos. En certa forma, el repàs per la història de les traduccions catalanes que els proposo permet de descobrir el sentit històric de cada període; per dir-ho amb paraules de Nietzsche, «hom pot cal-

3. Per a una visió de conjunt del protagonisme de la traducció catalana medieval, veg. Lola Badia, «Traduccions al català dels segles XIV-XV i innovació cultural i literària», *Estudi General*, núm. 11 (1991), p. 31-50; també Curt Wittlin, *De la traducció literal a la creació literària*. València/Barcelona: Institut Universitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. Cal tenir present que l'estudi de les obres medievals considera una noció més àmplia de traducció, sempre, però, relacionada amb la divulgació i la incorporació d'obres que importen pel seu contingut i també per ser models de llengua i de cultura.

4. Veg. l'àmplia utilització que en fan Josep M. Nadal i Modest Prats, a la *Història de la llengua catalana. 2/El segle XV* (Barcelona: Edicions 62, 1996).

5. Veg. Jaume Riera Sans, «Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV», dins *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Vol. VIII. Àrea 7: Història de la llengua* (València: Institut de Filologia Valenciana, 1989), p. 699-710.

cular el grau de sentit històric que posseeix una època per la manera com aquesta època duu a terme traduccions i cerca d'incorporar-se èpoques i llibres pretèrits». ⁶

I

A l'Europa occidental la traducció moderna neix, com és sabut, amb el Romanticisme. La traducció literària a Catalunya, en canvi, no pot començar a desenvolupar-se almenys fins al darrer terç del segle XIX. Em refereixo, és clar, a la traducció *a/català*, la qual, per raons de viabilitat comercial, es vehicularà més per mitjà de la premsa que no pas del llibre. A la majoria de països europeus apareixen ja en aquest moment dos tipus de traductors: el professional i l'escriptor doblat de traductor. Pensem tan sols, en aquest segon cas, en figures com Goethe, Novalis, Hölderlin, Baudelaire, Mallarmé o Coleridge. A casa nostra, caldrà esperar fins al segle XX perquè pugui arrelar, no sense precarietat, aquesta doble tipologia de traductors. De fet, atesa la feblesa del mercat editorial en català, en el XIX la figura del traductor professional no va existir, i van ser els escriptors els qui, amb dedicació i fortuna molt diverses, s'ocuparen en exclusiva de la traducció literària al català. Una traducció en la qual participen literats de tota mena i condició, des de personatges de primera fila com Jacint Verdaguer, Narcís Oller, Joan Sardà, Apel·les Mestres o Miquel Costa i Llobera fins a lletraferits desconeguts o totalment oblidats, passant per figures secundàries, però prou estimables, com Ramon E. Bassegoda, Casimir Brugués, Pere Aldavert o Ernest Moliné i Brasés.

He de fer notar que la traducció a l'època vuitcentista és feta sistemàticament a partir del francès —les excepcions són poques i poc rellevants—, tant si es tracta d'autors francesos com anglosaxons, alemanys, russos o clàssics grecs. El paper del francès com a llengua intermediària per a la traducció al català (i al castellà), que s'allarga, com a mínim, fins a 1936, no per sabuda ha de deixar de remarcar-se avui que ens sembla tan òbvia la traducció directa, si volem entendre com van funcionar els intercanvis culturals en el segle XIX i bona part del XX.

Revisant el segle XIX, s'ha de precisar d'entrada que no hi ha versions catalanes d'autors estrangers en nombre significatiu fins a la dècada dels 80, una vegada comença a afermar-se la Renaixença. Durant el primer terç del segle sembla que es van publicar en català uns 400 títols, ⁷ dels quals tan sols mitja dotzena són traduccions, i encara no pròpiament literàries, entre les quals hi ha una edició estampada a Barcelona (182?) de la popularíssima *Imitació de Crist*, de Thomas de Kempis (l'obra ja havia estat traduïda al català en el segle XVI), unes *Lletras apostólicas publicant lo jubileu*, de Lleó XII, editades a València (1824), les *Visitats al S. Sagrament y a Maria*, d'Alfons Maria de Liguori, aleshores encara no canonitzat, impreses a Vic (1825), la famosa edició de *Lo Nou Testa-*

6. Extrec la citació de Jaume Tur, *Maragall i Goethe* (Barcelona: Departament de Filologia Catalana/Universitat de Barcelona, 1974), p. 56.

7. L'inventari i l'estudi de la producció de llibres en català en el segle XIX estan en bona part encara per fer; provisòriament, veg. Àlvar Maduella, «370 títols contra un mite: Edicions catalanes al primer terç del segle XIX», *Arrel*, núm. 8 (març-abril 1984), p. 22-30.

ment (la primera en català), feta a Londres (1832) a despeses de la British and Foreign Bible Society, amb l'objectiu de difondre el protestantisme a les terres catalanes, i la *Demostració del Evangel·li*, de Du Voisin, amb edicions a Cervera (1827) i a Vic (1829), adaptada pel dominicà fra Jaume Pontí, que havia ocupat a Vic els càrrecs de prior del convent de Sant Domènec i de professor de teologia al Seminari (1829-1832).⁸

A les dècades següents, la situació no fou pas més falaguera, tot i que cal destacar alguna obra, com ara la famosa traducció de *La fuggitiva* (1834), de Tommaso Grossi, fins fa poc atribuïda a Joan Cortada i que el professor Joan Mas i Vives, versemblantment, la considera de Miquel Anton Martí.⁹ Fins als anys 80, insisteixo, no hi haurà de fet traducció digna d'aquest nom en català, per bé que a Catalunya es tradueix, i molt, en castellà. En aquest sentit, s'ha de recordar que la mediació que Catalunya va exercir incorporant els corrents estètics i de pensament europeus —beguts a través de França—, va resultar decisiva per a la cultura hispànica, com han demostrat sobretot els estudis de Hans Juretschke.

Sigui com vulgui, ens hem de situar en les dues darreres dècades del segle XIX per veure una nova albadia de traduccions. Cal recordar que, en aquests anys, Barcelona es constitueix en el principal centre productor de llibres de l'Estat espanyol. És el moment de la modernització del món editorial, que arriba aquí més tard que en altres països del món occidental. Aquesta modernització suposa, entre altres coses, la possibilitat de la professionalització dels escriptors. L'àmbit lingüístic català, tanmateix, és ocupat per un mercat que bàsicament produeix obres castellanques, per bé que els productors i consumidors d'aquestes obres són sobretot la burgesia i la intel·lectualitat catalanes. Aquesta contradicció i els intents per superar-la són, com és sabut, alguns dels trets caracteritzadors de la Renaixença. El fet és que la professionalització dels escriptors que s'expressen exclusivament en català és molt difícil i haurem d'esperar, com ja he assenyalat abans, al segle XX perquè es pugui fer una realitat, encara que sovint molt a precari.¹⁰

La feblesa del mercat editorial en català i les dificultats de professionalització expliquen a bastament que fins a finals dels anys 70 no apareguin projectes de constituir col·leccions literàries en català. Em sembla que cal considerar la «Biblioteca del *Diari Català*», formada com a fulletó d'aquest periòdic que fundà i dirigí Valentí Almirall, com el primer intent seriós de programar una col·lecció moderna en llengua catalana que recollís traduccions de primeres figures de la literatura i el pensament universals, clàssics i contemporanis. Aquesta «Biblioteca» tragué només tres títols entre 1879 i 1881 i s'estroncà amb la fallida del diari aquest darrer any. La tria, però, resulta ben eloqüent: la *Iliada*, d'Homer, —qualificada «com el poema més grandios que ens ha deixat l'antiguitat»—, el *Viatge d'un naturalista al rededor del mon*, de Charles Darwin —de qui diuen que és «lo

8. Per a una biografia d'aquest personatge, veg. Ignasi Roviró, *Diccionari de filòsofs, teòlegs i mestres del Seminari de Vic (1749-1968)* (Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 2000), p. 227-229.

9. «Sobre Miquel Anton Martí i la traducció de *La Fuggitiva*, de Tommaso Grossi», *Els Marges*, 53 (setembre de 1995), p. 71-76.

10. Sobre aquestes qüestions, veg. el notable estudi de Jordi Castellanos, «Mercat del llibre i cultura nacional (1882-1925)», *Els Marges*, 56 (octubre de 1996), p. 5-38.

savi més profundament reformador dels nostres temps»—, i una antologia de narracions curtes dels nord-americans Bret Harte i E.A. Poe —el primer una novetat a la península i el segon antologat amb peces no traduïdes «en cap idioma espanyol». «Creiem —deien en anunciar la publicació d'aquestes obres— que els nostres lectors s'estimaran més això que no qualsevol d'aquestes novel·les sense suc ni bruc, que de segona o tercera mà vomiten (com diuen los castellans) les premses madrilenyes».¹¹ I és que els homes del *Diari Català* pensaven en aquestes traduccions com una eina de modernització cultural i de regeneració social. Encara cal esmentar, ni que sigui ràpidament, que el *Diari Català*, a més, va prestar atenció també a les traduccions en dos dels suplementes que editava. En la secció literària dels dijous, hi aparegueren 25 textos de 10 autors diferents, entre els quals la primera traducció al català d'Alexander Puixkin i les primeres de Leopardi i de Zola. En l'altre suplement, «Modas y Labors», destinat al públic femení, inclogué també un fulletó, *Lo mirall del diable*, una obra amorosa francesa d'autor desconegut, a desgrat de l'afirmació de no voler editar novel·les «sense suc ni bruc». I, a més, en un certamen literari que organitzava trimestralment, al costat del premi d'un «treball d'imaginació», se'n convoquen tres més: un d'assaig, un de recerca i un de traducció.

Ens els anys 80 i 90 del segle XIX, la traducció és present a totes les publicacions catalanes i acaba incorporada a algunes col·leccions, on té una presència destacada, com a «Novelas Catalanas y Extrangeras», fulletó del diari *La Renaixensa*, que va aparèixer durant deu anys, i que es va obrir, significativament, amb contes de Lev Tolstoi. El traductor i crític Ernest Moliné i Brasés, en comentar al diari, el 1903, les novetats en traduccions que oferien la «Col·lecció Popular de l'Avenç», la «Biblioteca Joventut» i els fulletons de la mateixa *La Renaixensa*, afirmava: «Amb molt poc temps s'han publicat en aquesta ciutat un sens fi de traduccions catalanes d'obres estrangeres. (...) Apuntem aquest fet com una saludable tendència. Enrobustida la literatura renaixenta amb una vida de mig segle, ja té prou pit per a respirar a plens pulmons l'aire esvalotat i enfortidor de les corrents literàries europees (...). És molt convenient (...) que tots los aficionats a la bona literatura, tinguin un coneixement aproximat de les corrents modernes. Lo valor, doncs, de tals traduccions, com la de casi totes aquelles en què l'autor no té la pretensió de treballar molt fi, és més informatiu que literari; serveixen per a comunicar-nos amb altres literatures que tenen elements dignes d'influir en la nostra, comunicació indispensable en tot temps, si no volem quedar estancats i endarrerits.»¹²

Ja es pot veure que per al crític l'important no és la qualitat de la traducció —cosa sorprenent vista amb ulls d'avui—, sinó la comunicació amb altres cultures per la modernització que això comporta. Moliné, com a home de la Renaixença, estava més per la presència i la quantitat que no pas per la qualitat. No li ho podem retreure, perquè el que veien els escriptors renaixencistes era

11. Extrec la citació de Josep M. Figueras, *El primer diari en llengua catalana: El Diari Català (1879-1881)* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999), p. 262. N'he modernitzat l'ortografia.

12. Ernest Moliné i Brasés, «Traduccions (Biblioteques Joventut, L'Avenç i La Renaixensa)», *La Renaixensa*, 23-9-1903, ed. del vespre.

que en aquell antic desert començava a haver-hi una mica de verdor i el que interessava aleshores era sobretot estendre els conreus. El pas qualitatiu es fa justament en la primera dècada del segle XX, amb l'estol modernista.

En efecte, només tres anys més tard de l'article de Moliné, un crític i traductor modernista, Manuel de Montoliu —un home molt ben preparat lingüísticament i literàriament—, en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, celebrat a Barcelona el 1906, ja donava tota una altra visió del que havia de ser la traducció. D'una banda, en defensava la necessitat per «evitar que el nostre esperit nacional, tancant-se als aires de fora, visqui, com nou Narcís, en una estèril contemplació de si mateix, no hi ha cap medi de tan gran eficàcia i de tan immediata aplicació com el que ofereixen les traduccions.» De l'altra, destacava «la conveniència i la urgència» de fer col·leccions «populars i econòmiques». I proclama un principi aleshores difícil d'assolir, però avui sòlidament assentat: «S'ha de deixar establert com a únic procediment honrat de traducció el traduir directament, en tots els casos possibles, de la llengua originària de l'autor.»

Montoliu clamava també per la traducció dels clàssics: «No havem de desmaiar fins tenir traduïts en català modern tots els llibres de les literatures clàssiques»,¹³ un clam que una quinzena d'anys més tard recolliria la Fundació Bernat Metge.

L'aportació del Modernisme a la història de la traducció catalana representa un pas endavant immens en relació a les etapes anteriors. I això, com ja he apuntat abans, en l'aspecte de la qualitat i, evidentment, en la quantitat. No podia ésser d'altra manera amb un moviment que va pretendre transformar la societat catalana creant una cultura nacional autosuficient, moderna i europea. En aquest context van sorgir també moltes iniciatives editorials que van incorporar les traduccions, ja sigui dins de col·leccions mixtes d'autors locals i estrangers (la majoria), ja sigui en col·leccions exclusives d'autors forans. A més, s'incorporen a la tasca traductogràfica persones amb bona formació lingüística, cosa que permet de traduir directament de la llengua original en molts casos, per bé que encara el paper del francès com a llengua intermediària continua essent important. S'ha de fer notar, tanmateix, que ara també l'alemany, llengua ben coneguda per alguns dels nous traductors, permet d'incorporar a més autors nòrdics i eslaus. El paper de l'anglès, per contra, és molt poc rellevant com a idioma de mediació, si bé ara ja tenim traduccions d'autors anglosaxons fetes directament.

El Modernisme és rellevat vers 1910 pel Noucentisme. A desgrat de les seves diferències, ambdós moviments coincideixen en la voluntat de redreçament nacional i de modernització cultural, per bé que els noucentistes se serviran més conscientment de les traduccions com un banc de proves lingüístic, com una forma d'omplir buits històrics i, és clar, com una manera d'imposar models. A l'empara de l'obra institucionalitzadora de Prat de la Riba i de la Mancomunitat, la dinàmica

13. El text complet de Montoliu, «Moviment assimilista de la literatura catalana en els temps moderns. Conveniència de que's fassin moltes traduccions i esment ab que cal fer-les», dins Montserrat Bacardí, Joan Fontcuberta i Francesc Parcercas (eds.), *Cent anys de traducció al català (1891-1990). Antologia* (Vic: Eumo Editorial/Fac. de Traducció de la UPF/Dep. de Traducció de la UAB/Fac. de Traducció de la UVic, 1998), p. 37-43.

ca editorial i literària entra en vies de normalització. L'escriptor francès Jules Romain, en un article de 1920, escrit arran d'una visita a Barcelona, ho constata així: «Moltes nacions han estat fundades per l'espasa, la Nova Catalunya ha estat fundada per llibres».¹⁴

La dictadura de Primo de Rivera va venir, el 1923, a dificultar aquella represa i, malgrat això, almenys en el camp de l'edició, l'impuls no es va aturar. Recordem, si més no, algunes de les editorials destacades del període: Publicacions de *La Revista* (1915), Foment de Pietat Catalana (1916), Catalana (1917), Alpha (1923), Barcino (1924), Catalònia (1924), Mentora (1926), i Proa (1928). Totes, juntament amb altres de més efímeres, contribuïren a la traducció, tant de literatura culta com d'obres de consum popular (especialment importants foren les col·leccions de novel·la rosa). És una època de febre traductora —reflectida igualment en nombroses revistes— i, també, d'alguns grans traductors que ara inicien la seva tasca; recordem tan sols l'insigne tercet format per Josep Carner, Carles Riba i Marià Manent. Les traduccions passaren de representar el 1926 un 9,6% de la producció catalana (un 7,77% al conjunt de l'Estat) a un 24,3% el 1930 (un 10,26 % a l'Estat).¹⁵

No podem cloure aquesta etapa històrica sense fer un esment especial de les obres endegades pel mecenatge de Francesc Cambó, que per la seva ambició i els seus resultats resultaren d'una enorme eficàcia: la traducció de la Bíblia (Fundació Bíblica Catalana, 1922) i dels clàssics grecs i llatins (Fundació Bernat Metge). En el programa de presentació de la Fundació Bernat Metge (1922), redactat per Joan Estelrich, que en seria el director, es declara que, «trobant-nos en un període de reconstrucció nacional», ara que «el nostre poble es troba ja madur en l'ideal nacionalista», calia posar-se al nivell de les «nacions més cultes» i, per tant, ésser present en el «nou classicisme» que sorgia a Europa: «en aquest nou classicisme, Catalunya hi participarà; en aquest nou Renaixement, Catalunya hi serà.»¹⁶

Amb l'arribada de la República i la reinstauració de la Generalitat semblava que finalment es podria entrar en una fase d'estabilització. Ja sabem, per desgràcia, com van anar aquells anys, d'altra banda tan intensos literàriament i culturalment i, doncs, tan fructífers per a la traducció.

14. La citació procedeix de Josep M. Roig Rosich, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995), p. 615.

15. Dades reportades per Francesc Vallverdú, «L'edició catalana de 1923 a 1930», *Els Marges*, 9 (1977), p. 36.

16. Disposar dels clàssics era vist com a cosa essencial: «Aquest Ressorgiment nacional fóra poqueta cosa si no ens hagués d'integrar dins la llatinitat, dins l'Europa essencial. Per virtut de la nostra revifalla ja tornem a conèixer dies millors. Tornem a gustar la gaia ciència i a parlar el llenguatge de la poesia. L'edifici sols serà complet i acabat, però, quan tindrem, dins d'aquest retorn, els autors eternalment exemplars, en viva llengua nostrada». Les citacions procedeixen de l'antologia citada a la n. 11, p. 83-84.

II

El nou ordre imposat el 1939 pels vencedors de la contesa civil es basava en el nacionalisme espanyol tradicional, és a dir, en aquell que contempla només un sol model, monolític i exclouent, de llengua i de cultura. Això es va concretar, pel que ara interessa al nostre tema, en la prohibició absoluta de l'ús públic del català ja des del moment mateix de l'entrada de les tropes franquistes a qualsevol indret de Catalunya. La instauració d'una legislació absolutament repressiva sobre premsa i impremta, amb capítols especialment dedicats als «idiomas regionales», va tenir en la censura un instrument d'aplicació molt arbitrari, alhora que molt eficaç, i que avui, gràcies als treballs de Maria Josepa Gallofré coneixem força detalladament.¹⁷

Les conseqüències per a la llengua i la cultura catalanes van ésser demolidores i de la ingent obra de reconstrucció nacional portada a terme des de la Renaixença fins llavors ja no en va quedar sinó el record. Va caldre treballar, com de consuetud, amb les restes d'un naufragi. I és un escarni sense atenuants que ara pretenguin negar la mateixa història, una història que molts dels que som aquí hem viscut de primera mà. Em refereixo, és clar, a l'intent de revisar l'era de Franco com si la nostra llengua i la nostra cultura n'haguessin sortit incòlumes, com si no hi hagués hagut cap persecució idiomàtica, cultural i política.

El període 1939-1962 fou, en aquest sentit, el més traumàtic. Ja d'entrada, els vencedors van prohibir la circulació de la major part dels llibres catalans existents, dels quals una part hagueren d'ésser destruïts i convertits en pasta de paper. Pel que fa a edicions noves, s'anaren autoritzant amb comptagotes i ni la temàtica del llibre proposat o la condició d'adepte al Règim de l'autor no eren garantia de publicació. I en els primers anys, a més, l'edició del que en deien «clásicos y consagrados» (com en el cas concret de Verdaguer i dels mallorquins Joan Alcover i M. S. Oliver) s'autoritzava «para eruditos» i «con la ortografía de la época», una condició escarnidora establerta per Antonio Tovar, subsecretari de «Prensa y Propaganda» del Ministerio de la Gobernación, que era filòleg de professió i com a tal sabia molt bé que així, anul·lant l'obra normativitzadora de Fabra, es donava un cop duríssim a la llengua catalana per tal com se la convertia en una cosa arcaica i intel·ligible.

En aquest context, en què ni es donava permís per reeditar catecismes en català al Principat ni a Mallorca, l'edició de traduccions no podia plantejar-se. El 1941, per exemple, després de mil gestions de Joan Estelrich, la mà dreta de Cambó, s'autoritzaven dues obres que es venien per subscripció i, per tant, circularien fora dels canals habituals del comerç: el vol. IX de la Bíblia que abans de la guerra havia començat a publicar la Fundació Bíblica Catalana i les *Vides paral·leles*, de Plutarc, de la Fundació Bernat Metge. Amb tot i això, l'obra de Plutarc es va consentir amb la condició d'editar-la també en castellà. Aquestes dues excepcions conviuen amb la prohibició d'obres i autors antics de totes les èpoques com ara Dante, Joan Lluís Vives o E.T.A. Hoffmann. Si amb el pas dels anys es van anar autoritzant algunes reedicions d'obres catalanes anteriors al 36 i algunes

17. Veg. de manera especial *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991).

de noves, les traduccions es convertiren en un obstacle insalvable on la censura no va cedir ni un pam fins als canvis normatius de 1962. Res no hi havia de més perillós que les traduccions, ni que fossin contes infantils (encara el 1951 es prohibia *La rateta que escombrava l'escaleta*). I les excepcions que hi va haver no faran sinó confirmar que la voluntat de reduir la cultura catalana —i la llengua en què s'expressava— en un fenomen folklòric i provincià, tancat en ell mateix i, com a molt, d'interès per als erudits.¹⁸

A principis de la dècada dels 60 es produeix un diguem-ne canvi de conjuntura a l'Espanya franquista. S'aixeca aleshores la prohibició de les traduccions al català i es creen algunes editorials noves que tindran gran transcendència, com Edicions 62 (1961), o reprèn l'activitat alguna de les més destacades de la preguerra i l'exili, com Proa (1964). Joaquim Molas, en fer balanç del moviment literari de 1962, constata que la producció de «traduccions és, encara avui, pràcticament irrisòria». L'any següent, per contra, deia: «Probablement, el fet més important de l'any 63 ha estat que tres o quatre editorials barcelonines estrictament comercials han iniciat unes sèries de traduccions catalanes de novel·les.» En la seva anàlisi, exposava alguns dels molts beneficis que una política de traduccions podria comportar per superar la precarietat literària en què havia quedat el país arran de la guerra. Segons Molas, les traduccions provocarien: a) «una veritable competència editorial»; b) «la cotització de l'autor»; c) «la professionalització»; d) «la competència de l'escriptor estranger consagrat amb el nacional»; e) «l'augment dels gèneres» literaris editats; i f) «l'augment dels tiratges».¹⁹

No s'errava Joaquim Molas quan augurava un fort reviscolament de la traducció després de més de vint anys de forçat silenci. Aquell 1963 ja va representar el 42,3% de la producció editorial catalana i el 1965 arriba al 55%. Però, com ha indicat Francesc Vallverdú, «cap país normal no pot 'digerir' un nombre tan alt de traduccions. A Espanya (durant el període 1962-1977) ha oscil·lat entre un 22 i un 31 per cent».²⁰

I, és clar, després d'aquesta «alegria», va venir la davallada, que el 1973 va arribar al 8,3 per cent i que, sortosament, en els anys següents va remuntar. De tota manera, les oscil·lacions que

18. La *Divina Comèdia*, de Dante, traduïda per Sagarra i prohibida el 1942 i el 1945, fou autoritzada el 1948 en edició de bibliòfil de 350 exemplars, igual que la versió de l'*Odissea*, feta per Riba, amb un tiratge de 300 exemplars, i amb preus, segons el tipus d'edició, que oscil·laven en les 1200 i les 4000 pessetes de l'època. M. J. Gallofré ho resumeix en aquests termes: «La voluntat de mantenir les possibilitats d'expressió pública dins els límits estrictes d'una petita part de la producció autòctona passava pel veto a les traduccions. Les transgressions aparents que la censura va fer de les seves pròpies regles no eren tals transgressions, ans al contrari, implicaven una confirmació dels cànons.» (op. cit. p. 428). Se'ls va «escapar» un volum: *Les rondalles immortals*, de Lull-Mistral-Verdaguer, editats per Ariel, perquè, segons el censor, eren tots tres «autores clàssics catalanes» (op. cit., p. 384).

19. Aquests balanços foren publicats originàriament en el *Llibre de l'any 1962* i en el *Llibre de l'any 1963* (Barcelona: Editorial Alcides, 1963 i 1964); foren recollits després a *Lectures crítiques* (Barcelona: Edicions 62, 1975) i a *Obra crítica/1* (Barcelona: Edicions 62, 1995); els textos, en aquesta darrera edició, són a les p. 171-226 i les dues citacions que n'he fet, a les p. 181 i 192-193, respectivament.

20. «Cinquanta anys de l'edició en català (1936-1986)», dins *Edicions 62, vint-i-cinc anys(1962-1987)* (Barcelona: Edicions 62, 1987), p. 111-118]

es produeixen en aquests anys encenen algunes alarmes i Joan Triadú, un dels crítics més influents i que segueix el tema de més a prop, es veu obligat en els seus comentaris a *Serra d'Or* a demanar algun tipus de planificació en la tasca traductora de les editorials per tal de superar els problemes i desajustaments del mercat, atès que la traducció és essencial per a la recuperació del país.²¹

Catalunya, però, no era encara un país normal. De fet, una de les causes de la davallada de les traduccions que es produeix a la primera meitat dels anys 70 és deguda en part a una raó de mercat molt clara: les traduccions catalanes són més cares que les castellanes. Aquesta situació es va començar a redreçar a partir de 1976, amb l'adveniment de la democràcia i de l'autonomia. Els darrers 25 anys la indústria editorial catalana ha canviat significativament i, és clar, la producció traductogràfica també ho ha fet de manera molt positiva. És innegable que en aquests anys la traducció ha estat un aspecte important en el procés de recuperació nacional i cultural. Són, però, uns anys massa rics i complexos per a la traducció, i alhora massa propers, perquè ara n'intentéssim una aproximació ni que fos molt sintètica. Ho haurem de deixar per a una altra ocasió.

Moltes gràcies.

21. Són especialment remarcables aquests tres articles: «Novel·la estrangera en català. Després d'una generació sense traduccions» (núm. 106, juliol de 1968, p. 39-41), «Panorama de la novel·la traduïda. Una qualitat sempre revulsiva» (núm. 133, octubre de 1970, p. 61-75) i «Panorama de traduccions de novel·la i de narració» (núm. 199, desembre de 1972), p. 83-85.